

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

С 30

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 31 травня 2018 р.*)

Колектив авторів:

Деменчук О.В. (головний редактор), Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Калініченко М.М.,
Кінашук А.В., Константінова О.В., Косолапов В.І., Кучма Т.В., Михайлова Є.В.,
Мізін К.І., Орел І.І., Павлова О.І., Павловська Л.О., Потапчук С.С., Тарасюк Н.Ю.,
Тропіна Н.П.

Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні:

С 30 колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2018. – 212 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 1).

Lexical semantic derivation in typological perspective: collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (Ed.). – Rivne : RSUH, 2018. – 212 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 1).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені дослідженню семантичної деривації лексики в типологічному висвітленні. На матеріалі різноструктурних мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, типи вторинної номінації, процеси граматикизації, транспозиції, транстермінологізації.

The collective work focuses on the study of lexical semantic derivation from a typological perspective. Based on the languages of different structures (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, Turkish), the paper deals with the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, strategies and mechanisms of semantic shifts, types of secondary designation, processes of grammaticalization, transposition, and transterminologization.

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

© Автори публікацій, 2018

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. ТИПОЛОГІЯ МОДЕЛЕЙ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ	6
Мізінь К.І. ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	30
Тропина Н.П. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СПОСОБ ПОПОЛНЕНИЯ СЛОВАРЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ	48

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В СПОРІДНЕНИХ ТА НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	61
Кінащук А.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	73
Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ ЯК ЗНАКИ ПЕРВИННОГО І ВТОРИННОГО СЕМІОЗИСУ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	88
Павлова О.І. СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	100
Павловська Л.О. ПОБАЖАННЯ ЯК ЗНАКИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	112
Потапчук С.С. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ЧИСТОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	122

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ В МОВАХ РІЗНИХ ТИПІВ**

Белоусова Т.П. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ УНИВЕРБАЦИЯ: ОТ ФРАЗЕОЛОГИЗМА К СЛОВУ	131
Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОЦЕСАХ СЕМАНТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ ОПОДАТКУВАННЯ	152

Косолапов В.И. СЕМАНТИКА НАИМЕНОВАНИЙ ДОЛЛАРА В АМЕРИКАНСКОМ СЛЕНГЕ	164
Михайлова Є.В. СЕМАНТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	172
Орел І.І. ОБРАЗНА ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	179
Тарасюк Н.Ю. КОНЦЕПТУАЛЬНА ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ У СЛОВОТВОРЧІЙ ПАРАДИГМІ ФРАНЦУЗЬКОГО АД'ЄКТИВА	190
СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	
Калініченко М.М. ВІЛЬЯМ БЛЕЙК ТА МОВНА РЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)	199

Кучма Т.В.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

НОМІНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ ЯК ЗНАКИ ПЕРВИННОГО І ВТОРИННОГО СЕМІОЗИСУ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства залишається проблема номінації. Процес номінації розуміють не тільки як свідомий акт найменування, надання імені явищу позамовної дійсності, але й як виникнення такого імені взагалі, незалежно від намірів носія мови, від усвідомлення ним самого факту виникнення нової номінативної одиниці [Журавлев 1982: 46].

Номінація, як уважає О. С. Кубрякова [Кубрякова 2008: 58], завжди є індивідуальним творчим актом. Для здійснення акту номінації мовець повинен мати певний рівень знань про об'єкти дійсності й про систему мови, а також інформацію про адресата номінації і про конкретні умови, за яких відбувається номінація. Результат і швидкість процесу номінації залежить від ступеня володіння такою інформацією, від здатності використовувати суспільний і власний досвід, реалізовувати миттєві асоціативні зв'язки. Водночас цей процес є суспільно зумовленим, оскільки нове найменування повинно бути узуально прийнятним усім мовним колективом чи принаймні частиною мовної спільноти. Ще одним важливим аспектом, на думку О. С. Кубрякової, є те, що на всіх своїх етапах процес номінації має відповідати мовній картині світу як формі інтерпретації й репрезентації сфер життєдіяльності певного колективу, відображати своєрідність національної психології й самобутність національної культури [Кубрякова 2008: 58].

Акти номінації безпосередньо пов'язані з семантикою, оскільки одній і тій же думці можна надати різних форм, але деякі фрагменти дійсності важко назвати інакше, ніж його загальноприйнятим терміном [Телия 1986: 112]. Але дійсність навколо нас різноманітна, і мова не може надати окреме ім'я для кожного без винятку випадку чи явища світу. Особливість номінацій, які здійснює людина, полягає

в тому, що для позначення нових об'єктів використовуються слова, вже набуті попереднім досвідом. Цей процес у психолінгвістиці називають актуальним найменуванням, в якому людина розв'язує завдання вибору адекватного слова чи фрази в лексиконі мови [Ушакова 2005]. Використання відомих слів для передачі нового змісту надає акту номінації продуктивного характеру.

Новий інтерес до вивчення поняття номінації є одним із центральних у сучасній лінгвістиці. Це пов'язано, на думку А. К. Мойсієнка, з актуалізацією, з одного боку, проблем функціонування мовних явищ у їх комунікативно-динамічному аспекті, а з іншого, – проблем внутрішньомовної динамізації [Мойсієнко 2004: 7]. Саме в мові, як вважає Д. М. Шмельов, найбільш помітно відображаються ті зміни, які відбуваються в житті суспільства. Виникнення нових понять, предметів, установ тощо зумовлює виникнення нових слів або нових значень у слів [Шмелев 1982: 38].

Первинний семіозис [Кубрякова 1978: 62-63; Уфимцева 1977: 8] – це первинне набуття мовним знаком номінативного значення, яке утворюється в процесі пізнання світу. У сучасних мовах первинна номінація майже не використовується (А. А. Бурячок, Г. І. Гримашевич, Н. Ф. Клименко, Н. Ф. Стаховська, О. І. Моїсєєв, А. К. Мойсієнко, Т. С. Пристайко, А. А. Уфимцева, Т. Smólkowa та ін.), поповнення лексичного складу мови відбувається головно за допомогою вторинної номінації (І. Я. Нестеренко, А. М. Сердюк, У. В. Соловій, В. М. Телія, Н. П. Тропіна, О. В. Шинкаренко, D. Buttler, J. Istiaguine та ін.). Це зумовлює актуальність нашої розвідки, у якій ми зосередимо увагу на розгляді номінації соціального статусу людини як знаків первинного і вторинного семіозису в українській, польській та німецькій мовах.

Метою розвідки є дослідження номінацій соціального статусу людини як знаків первинного і вторинного семіозису в українській, польській та німецькій мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**: 1) скласифікувати номінації соціального статусу людини за лексико-семантичними групами як знаків первинного семіозису в українській, польській та німецькій мовах; 2) висвітлити динамічні процеси у системі номінації соціального статусу людини; 3) розглянути механізм виникнення вторинної номінації; 4) виділити лексико-семантичні групи номінацій соціального статусу людини як

знаків вторинного семіозису у досліджуваних мовах.

Джерельною базою дослідження є: Словник української мови: в 11 т. (І. Білодід); Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн (В. Бусел), Słownik języka polskiego (W. Doroszewski); Słownik języka polskiego (S. Dubisz, E. Sobol), Duden Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in 10 Bänden; Duden Deutsches Universalwörterbuch.

Номінації соціальних термінів, або суспільно-політичних термінів, досліджував В. М. Туркін [Туркин 1975: 63], який підкреслював, що для вираження соціальних реалій у сфері виробничих відносин як структури суспільних відношень слід виділити систему номінативних одиниць різного походження, які були б лексично, семантично і фразеологічно спеціалізовані в письмовому й усному мовленні.

Словник “Современная западная социология” [СЗС: 331] дає таке визначення цього поняття: “Соціальний статус – це становище індивіда в суспільстві відповідно до його віку, статі, походження, професії, сімейного стану”. Окрім того, під соціальним статусом розуміють сукупність прав і обов’язків, соціальних очікувань, форм і обсягів матеріальної і моральної винагороди, стійких нормативних форм поведінки. Статус формується за допомогою закону, адміністративних актів, звичаїв, моралі, релігії, суспільної думки [Юрженко 2005: 120].

Виходячи з характерних категорій соціального статусу, можна говорити про мовні одиниці, які містять у своїй семантиці позначення соціального статусу людини.

Номінації соціального статусу людини (НССЛ) – це одиниці, що характеризують стать, вік, сімейний стан, кривність, расу, національність, титул, освіту і трудову кваліфікацію, професійну діяльність і кар’єру, особливі заслуги індивіда, виражаються іменниками або субстантивованими прикметниками і відображають стереотипи соціальної ієрархії у різних суспільствах.

Соціальна організація суспільства є складною взаємопов’язаною системою соціальних статусів, номінації яких можна класифікувати за п’ятьма ЛСГ тематичного поля: 1) ЛСГ НССЛ “національність і територіальні ознаки”; 2) ЛСГ НССЛ “сімейні стосунки, кривність та свояцтво”; 3) ЛСГ НССЛ “дворянське звання, звання володаря держави (титул)”; 4) ЛСГ НССЛ “професія та рід занять”; 5) ЛСГ НССЛ “суспільно-політичне та релігійне становище”.

Кількісне співвідношення досліджуваних НССЛ в українській, польській та німецькій мовах є приблизно однаковим: НССЛ ЛСГ “професія та рід занять” складають в укр. 67,2 %, у пол. 66,9 %, у нім. 64,5 % від загальної кількості; НССЛ ЛСГ “національність і територіальні ознаки” – в укр. 11,1 %, у пол. 11,2 %, у нім. 11,5 %; НССЛ ЛСГ “сімейні стосунки, кривність та свояцтво” – в укр. 8,2 %, у пол. 7,1 %, у нім. 8,2 %; НССЛ ЛСГ “дворянське звання, звання володаря держави (титул)” – в укр. 7,4 %, у пол. 7,9 %, у нім. 7,5 %; НССЛ ЛСГ “суспільно-політичні та релігійні погляди” – в укр. 6,1 %, у пол. 6,9 %, у нім. 8,3 %.

Перша ЛСГ “**професія та рід занять**” є найчисленнішою, оскільки, як відомо, саме трудова діяльність є одним із найважливіших факторів розвитку суспільних відношень. До ЛСГ входять, наприклад, такі НССЛ: укр. *адвокат* / пол. *adwokat* / нім. *Rechtsanwalt*, укр. *архітектор* / пол. *architekt* / нім. *Architekt*, укр. *коваль* / пол. *kowal* / нім. *Schmied*, укр. *лікар* / пол. *lekarz* / нім. *Arzt*, укр. *солдат* / пол. *żołnierz* / нім. *Soldat*, укр. *столяр* / пол. *stolarz* / нім. *Tischler*, укр. *суддя* / пол. *sędzia* / нім. *Richter*, укр. *учитель* / пол. *nauczyciel* / нім. *Lehrer*, укр. *художник* / пол. *malarz* / нім. *Maler*, укр. *швець* / пол. *szewc* / нім. *Schuhmacher*, укр. *безробітний* / пол. *bezrobotny* / нім. *Arbeitsloser*. До групи належать НССЛ, пов’язані з **адміністративною, управлінською й службовою діяльністю**: укр. *адмірал* / пол. *admiral* / нім. *Admiral*, *аташе*; укр. *бургомістр* / пол. *burgomistrz* / нім. *Bürgermeister*, укр. *директор* / пол. *dyrektor* / нім. *Direktor*, укр. *дипломат* / пол. *dyplomata* / нім. *Diplomat*, укр. *канцлер* / пол. *kanclerz* / нім. *Kanzler*, укр. *капітан* / пол. *kapitan* / нім. *Kapitän*; також НССЛ, пов’язані з **релігією**: укр. *абат* / пол. *opat* / нім. *Abt*, укр. *ігумен* / пол. *igumen* / нім. *Hegumenos*, *Igumen*, укр. *капелан* / пол. *kapłan* / нім. *Kaplan*, укр. *монах, чернець* / пол. *mnich*, *zakonnik* / нім. *Mönch*.

Слід відзначити, що виявлені випадки, коли семантика НССЛ чоловічого і жіночого роду відрізняється, наприклад, укр. *акушер* “лікар-фахівець з акушерства”; *акушерка* “жінка з середньою медичною освітою, що має право самостійно надавати медичну допомогу при пологах”; *друкар* “фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва; // Той, хто працює в друкарні; // *спец.* Той, хто працює в друкарському цеху”; *друкарка* “жінка, що друкує на друкарській машинці”.

У ЛСГ “професія та рід занять” поширеним є явище переорієнтації номінацій, яке, за Л. В. Струганець [Струганець 2002: 256], полягає у тому, що для номінації реалій сучасної дійсності починають інтенсивно використовуватися слова, які раніше позначали реалії зарубіжного, найчастіше західного, життя або дорадянської дійсності. Найповніше цей процес торкнувся економічної (*акціонер, банкір, брокер, інвестор, маклер, оптовик*) та суспільно-політичної (*губернатор, мер, президент, прем'єр-міністр*) лексики.

Чимало переорієнтованої лексики, за спостереженнями Л. В. Струганець, складають запозичені слова, у яких не відбулося зміни конотацій. Вони позначали нейтральні поняття на Заході, позначають нейтральні поняття й на теренах незалежної України [Струганець 2002: 267]. Це стосується, наприклад, НССЛ *спікер*: “голова нижньої палати англійського парламенту” – *Speaker* < англ. *speaker* “оратор” від англ. *speak* “говорити”. У СУМ знаходимо: “*Спікер*. 1. Голова палати парламенту в ряді країн (наприклад, в Англії – палати громад, в Австралії, США – палати представників, у Бірмі – палати депутатів)”, у ВТС СУМ “1. Голова парламенту або палати парламенту в ряді країн”.

ЛСГ властивий процес активізації запозичень, зокрема калькування (переважно з англійської мови). Він пов'язаний із потребою заповнення мовних лакун, браком слів, позбавлених будь-яких конотацій, номінативною безвихіддю і прагненням до економії мовних ресурсів [Стишов 1999: 16]. До позамовних чинників відносимо культурні й наукові зв'язки, які сприяють політичним, культурним, науковим змінам у мові-реципієнті, адже у світі події зі сфер культури, музики, спорту обговорюються і коментуються переважно англійською мовою. Наприклад, укр. *менеджер* / пол. *menedżer* / нім. *Manager*.

До другої ЛСГ “**національність і територіальні ознаки**” належать НССЛ на позначення ***раси***, наприклад, укр. *європеїд* / пол. *europaيدا* / нім. *Europide*, укр. *монголоїд* / пол. *mongoloid* / нім. *Mongolide*, укр. *негроїд* / пол. *negroid* / нім. *Negride*. До цієї ж групи відносимо НССЛ на позначення ***змішаних рас***, наприклад, укр. *креол* / пол. *Kreol* / нім. *Kreol*, укр. *мулат* / пол. *Mulat* / нім. *Mulatte*. Широко представлені НССЛ на позначення ***етнічної ознаки***, наприклад, укр. *бойко, бойкиня; гуцул, гуцулка; поліщук, поліщучка*; пол. *Kaszub* “кашуб”, *Kaszubka* “кашубка”, *Mazur* “мазур”, *Mazurka*

“мазурка”; *Pomorzanin* “поморянин”, *Pomorzanka* “поморянка”; нім. *Friese* “фриз”, *Friesin* “фризка”; *Schwabe* “шваб”, *Schwäbin* “швабка”, *Sorbe* “лужичанин, сорб”, *Sorbin* “лужичанка, сорбка”; **національності**, наприклад, укр. *англієць* / пол. *Anglik* / нім. *Engländer*, укр. *китаєць* / пол. *Chińczyk* / нім. *Chinese*, укр. *росіянин* / пол. *Rosjanin* / нім. *Russe*, укр. *португалець* / пол. *Portugalczyk* / нім. *Portugiese*, укр. *італієць* / пол. *Włoch* / нім. *Italiener*. НССЛ на позначення **територіальної ознаки**: укр. *буковинець, галичанин, карпатець, горець, горянин, західняк, східняк*; пол. *góral* “гурал, горянин”, *zabuzanin* “житель Забужжя, забужанин”; нім. *Alpler* “альпійський горянин”, *Bergler* “горець, горянин”, *Ostler* “східняк, східний німець”, *Sachse* “саксонець”, *Westler* “західняк, західний німець”; **міця проживання**: укр. *варшав'янин* / пол. *Warszawiak, Warszawianin* / нім. *Warschauer*, укр. *киянин* / пол. *kijowianin*, пол. *berlińczyk* / нім. *Berliner* “берлінець”, укр. *вінничанин*, пол. *lublinianin* “люблінець”, нім. *Münchener* “мюнхенець”. Назва особи за територіальною ознакою може збігатися з назвою особи за національною ознакою, що відмічає й О. Кровицька [Кровицька 2002: 30].

До цієї ж ЛСГ належать загальні назви жителів, наприклад, укр. *земляк* / пол. *rodak* / нім. *Landmann*, укр. *емігрант* / пол. *emigrant* / нім. *Emigrant*, укр. *іноземець* / пол. *cudzoziemiec, obcokrajowiec* / нім. *Ausländer*, укр. *переселенець* / пол. *przesiedleniec* / нім. *Umsiedler* та ін.

До третьої ЛСГ “**сімейні стосунки, кривність та свояцтво**” належать, наприклад, НССЛ: укр. *батько* / пол. *ojciec* / нім. *Vater*, укр. *мати* / пол. *matka* / нім. *Mutter*, укр. *вітчим* / пол. *ojczym* / нім. *Stiefvater*, укр. *мачуха* / пол. *macocha* / нім. *Stiefmutter*, укр. *чоловік* / пол. *maż* / нім. *Mann*, укр. *дружина, жінка* / пол. *żona* / нім. *Frau*, укр. *син* / пол. *syn* / нім. *Sohn*, укр. *дочка* / пол. *córka* / нім. *Tochter*, укр. *брат* / пол. *brat* / нім. *Bruder*, укр. *сестра* / пол. *siostra* / нім. *Schwester*, укр. *племінник, небіж* / пол. *siostrzeniec, bratanek* / нім. *Neffe*, укр. *небога, небіжка, племінниця* / пол. *siostrzenica, bratanica* / нім. *Nichte*, укр. *вдівець* / пол. *wdowiec* / нім. *Witwer*, укр. *вдова* / пол. *wdowa* / нім. *Witwe*.

У цій ЛСГ до запозичених належить НССЛ, що з'явилася на початку ХХІ ст. в українських лексикографічних джерелах: укр. *бебі* / пол. *baby* / нім. *Baby* – “дитина, немовля” / “niemowlę lub małe dziecko” / “Säugling, Kleinkind im ersten Lebensjahr”. В українській

мові до першого загальнопоширеного значення додалося друге, не зафіксоване в англійській мові, значення “лялька”.

До четвертої ЛСГ “**дворянське звання, звання володаря держави (титул)**” відносимо НССЛ: укр. *дворянин* / пол. *szlachcic* / нім. *Adlige, Edelmann*, укр. *дворянка* / пол. *szlachcianka* / нім. *Adlige, Edelfrau*, укр. *аристократ* / пол. *arystokrata* / нім. *Aristokrat*; до підгрупи **титулів**, наприклад, такі: укр. *барон* / пол. *baron* / нім. *Baron*, укр. *баронеса* / пол. *baronowa* / нім. *Baroness*, укр. *князь* / пол. *książe* / нім. *Fürst*, *княгиня* / пол. *księżna* / нім. *Fürstin*, укр. *король* / пол. *król* / нім. *König*, укр. *королева* / пол. *królowa* / нім. *Königin*, укр. *принц* / пол. *książe* / нім. *Prinz*, укр. *принцеса* / пол. *księżna* / нім. *Prinzessin*, укр. *цар* / пол. *car* / нім. *Zar*, укр. *цариця* / пол. *carusa, carowa* / нім. *Zarin*, укр. *султан* / пол. *sultan* / нім. *Sultan*.

До п'ятої ЛСГ “**суспільно-політичні та релігійні погляди**” відносимо НССЛ на позначення **суспільно-політичних поглядів**: укр. *демократ* / пол. *demokrata* / нім. *Demokrat*, укр. *есдек, соціал-демократ* / пол. *socjaldemokrata* / нім. *Sozialdemokrat*, укр. *консерватор* / пол. *konserwatysta* / нім. *Konservative*, укр. *комуніст* / пол. *komunista* / нім. *Kommunist*, укр. *ліберал* / пол. *liberał* / нім. *Liberaler* тощо; та **релігійних поглядів**: укр. *бантисм* / пол. *baptysta* / нім. *Baptist*, укр. *буддист* / пол. *buddysta* / нім. *Buddhist*, укр. *католик* / пол. *katolik* / нім. *Katholik*, укр. *мусульманин* / пол. *muzułmanin* / нім. *Moslem*, укр. *протестант* / пол. *protestant* / нім. *Protestant*, укр. *язичник* / нім. *Heide*, укр. *християнин* / пол. *chrześcijanin* / нім. *Christ* тощо.

Актуалізація певних НССЛ теж пов'язана з розвитком суспільства [Струганець 2002: 269]. Цей процес стосується насамперед суспільно-політичної, економічної, сакральної лексики. Велика кількість актуалізованих лексичних одиниць, відзначає Л. В. Струганець, є одночасно і переорієнтованими, оскільки раніше вони позначали капіталістичні реалії дореволюційного або західного способу життя [Струганець 2002:, 271]. Наприклад, *есдек*, політ. Соціал-демократ – Член соціал-демократичної партії, прихильник соціал-демократії (у 1 знач.).

Номінації соціального статусу людини функціонують не тільки як знаки первинного, а й як вторинного семіозису. Вторинна номінація активно діє на сучасному етапі розвитку мови [Тропіна 1991: 54]. Під вторинною номінацією розуміють використання в акті номінації фонетичного вигляду вже існуючої одиниці для

найменування нового позначуваного [Телія 1998: 336], в основі якої лежить асоціативний характер людського мислення [Шмелев 1982: 25].

Залежно від різних умов одні й ті ж предмети та явища реальної дійсності можуть викликати у мовців найрізноманітніші асоціації. Якщо ці асоціації виявляються індивідуальними, тоді вони впливають на сприйняття і використання відповідного найменування людиною. Але вони можуть бути і більш загальними, стійкими, зумовленими соціальним досвідом колективу. У цьому випадку асоціації відбиваються на семантиці, експресивному і стилістичному забарвленні, сполучуваності відповідного слова [Шмелев 1982: 25].

Асоціації в актах вторинної номінації встановлюються, як вважає В. М. Телія [Телія 1998: 337], за схожістю або суміжністю між деякими ознаками у концептуальному змісті елементів позамовної дійсності, що вже були відображені в наявному значенні імені, та ознаками нового позначуваного, яке отримує свою назву шляхом переосмислення значення. Асоціативні зв'язки встановлюються унаслідок ідентифікації спільної для двох понять асоціативної ознаки, що дозволяє йменувати ці поняття одним іменем. Наприклад, укр. *дипломат* – розм. “людина, яка вміло і тонко діє у стосунках з іншими”.

Повторне використання тієї ж “морфемної рамки”, як пише О. А. Земська [Земская 2004: 155], визначається не тільки історичним розвитком мови, а й розмежуванням сфер вживання в мові одного періоду, соціальною, професійною або іншою характеристикою мовців.

Процес вторинного означування, на думку О. О. Селіванової [Селиванова 2000: 27-28], є результатом “висвічування” нових зв'язків через метонімізацію або метафоризацію. До метафоризації й метонімізації призводить актуалізація потенційної семи. На перший план тоді виходять емоційний та стилістичний компоненти.

При вторинному знакопозначенні виявлено чотири ЛСГ НССЛ:

1) **властивості натури, риси характеру людини:** укр. *диктатор* / пол. *dyktator* / нім. *Diktator*, укр. *дипломат* / пол. *dyplomata* / нім. *Diplomat, джентльмен* / пол. *dzentelmen* / нім. *Gentleman*, укр. *актор* / пол. *aktor* / нім. *Schauspieler*, укр. *клоун* / пол. *klown* / нім. *Clown*, укр. *комік* / пол. *komik* / нім. *Komiker*, укр. *адвокат* / пол. *adwokat* / нім. *Advokat*, укр. *лакей* / пол. *lokaj* / нім. *Lakai*, укр.

аскет / пол. *asceta* / нім. *Asket*, укр. *еквілібрист* / пол. *ekwilibrysta*, укр. *анархіст* / пол. *anarchista*, укр. *інквізітор* / пол. *inkwizytor*, укр. *командир*, укр. *крамар*.

Наприклад, укр. *клоун*, пол. *klown* – укр. “про людину, що вдає блазня або своєю поведінкою схожа на блазня” / пол. “osoba zachowująca się nierównoźnie”. У німецькій мові подібне значення має сталий вираз із негативним забарвленням “den Clown spielen” – “поводитися по-дурному, безглуздо, простувато” (букв. “прикидатися клоуном”).

Укр. *актор* та пол. *aktor* вживаються також у переносному значенні: укр. “про людину, яка показує себе не такою, якою вона є насправді” / пол. “osoba, która udaje, stwarza pozory czegoś”, аналогічно і нім. *Schauspieler*.

2) **професія, рід діяльності особи**: загальні позначення: укр. *корифей* / пол. *koryfeusz* / нім. *Koryphäe*, укр. *ветеран* / пол. *weteran* / нім. *Veteran*, укр. *жрець*, пол. *kapłan*; за якістю праці: укр. *коновал* / пол. *kopował* / нім. *Pferdedoktor*, укр. *дезертир* / пол. *dezertter*, укр. *гастролер*.

Наприклад, укр. *ветеран* / пол. *weteran* / нім. *Veteran* – “людина, що багато років успішно і плідно працює, працювала в якій-небудь галузі, діє, діяла в чомусь” / “osoba, która przepracowała gdzieś wiele lat lub ma duże doświadczenie w czymś” / “jmd., der in einem bestimmten Bereich schon lange arbeitet und sehr erfahren ist”.

3) **ступінь володіння**: знаннями, уміннями: укр. *артист* / пол. *artysta* / нім. *Künstler*; багатством, приватною або колективною власністю: укр. *король* / пол. *król* / нім. *König*, пол. *baron*.

Наприклад, укр. *король* “про чоловіка, що вирізняється особливою принадністю, манерами тощо; про великого монополіста в якій-небудь галузі промисловості або торгівлі; про що-небудь видатне в якому-небудь аспекті, що посідає помітне місце серед подібних” / пол. *król* “o kimś lub o czymś najlepszym; potentat finansowy w jakiejś dziedzinie gospodarki” / нім. *König* “wichtigste, erfolgreichste, mächtigste oder bekannteste Person aus einer Gruppe”.

4) **належність осіб до напрямів, течій у мистецтві, науці, ставлення осіб до відповідних наукових поглядів**: укр. *ліберал* / пол. *liberał* / нім. *Liberaler*, укр. *демократ* / пол. *demokrata* / нім. *Demokrat*, укр. *еретик* / пол. *heretyk* / нім. *Häretiker*, укр. *метафізик* / пол. *metafizyk*, укр. *міщанин* / пол. *mieszczanin*, укр. *аналітик* та ін.

Наприклад, укр. *ліберал* / пол. *liberał* / нім. *Liberaler* – укр. “людина, схильна до терпимості, потурання кому, чому-небудь” / пол. “osoba mająca tolerancyjny stosunek do cudzych poglądów i zachowań, nawet jeśli nie uważa ich za słuszne” / “Person, die eine liberale Grundeinstellung vertritt”. Крім цього, в українській мові є ще й застаріле значення: “вільнодумна людина; вільнодумець”, яке відсутнє в інших двох мовах.

У дослідженні проаналізовано близько 650 номінацій соціального статусу людини як знаків вторинного семіозису. Такі одиниці склали в укр. 22 %, у пол. 25 %, у нім. 18 % від загальної кількості (1000 НССЛ) у кожній із мов, що пояснюється притаманністю вторинної номінації розмовному мовленню (що підтверджує О. А. Земська [Земская 2004: 154-157]) і що не всі одиниці сприймаються всіма носіями мови та фіксуються у словниках. Виявлено, що в німецькій мові процеси актуалізації потенційних сем НССЛ є більш повільними.

Таким чином, соціальна організація суспільства є складною взаємопов’язаною системою соціальних статусів, на позначення яких у кожній мові існують свої номінативні одиниці, які можна класифікувати за п’ятьма ЛСГ тематичного поля “соціальний статус людини”. У процесі функціонування первинні номінації соціального статусу людини набувають переосмислення значення у бік розширення, конотацій чи звуження аж до повної зміни значення. У цьому виявляється їх динамічний характер, який характеризується змінами: 1) у словотвірній системі мови та 2) у словниковому складі. В основі вторинної номінації, яка активно діє на сучасному етапі функціонування мови, лежить асоціативний характер людського мислення. Асоціативні зв’язки встановлюються внаслідок ідентифікації спільної для двох понять асоціативної ознаки, що дозволяє йменувати ці поняття одним іменем. При вторинному знакопозначенні виявлено чотири ЛСГ НССЛ.

Перспективним вважається проведення аналогічного дослідження на матеріалі англійської мови з подальшим аналізом і зіставленням здобутих результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в

- современном русском языке / отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1982. – С. 45-109.
- Земская Е. А.* Язык как деятельность : Морфема. Слово. Речь / Елена Андреевна Земская. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 688 с. – (Studia philologica).
- Кровицька О.* Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст. : семантика і словотвір / Ольга Кровицька. – Львів : НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 213 с.
- Кубрякова Е. С.* Номинативный аспект речевой деятельности : [монографія] / Елена Самойловна Кубрякова ; [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – 2-е изд. – М. : ЛКИ, 2008. – 160 с.
- Кубрякова Е. С.* Части речи в ономаσιологическом освещении : [монографія] / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 116 с.
- Кубрякова Е. С.* Язык и знание : На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
- Мойсієнко А. К.* Динамічний аспект номінації : [монографія] / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – 100 с.
- Селиванова Е. А.* Когнитивная ономаσιология : [монографія] / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
- Стишов О. А.* Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7-21.
- Струганець Л. В.* Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття / Любов Василівна Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
- Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
- Телия В. Н.* Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с. – (Язык).
- Тропіна Н. П.* Прагматичний тип вторинної номінації в сучасній російській мові / Н. П. Тропіна // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 53-57.

- Туркин В. Н. К изучению социальных терминов / В. Н. Туркин // Вопросы языкознания. – 1975. – №2. – С. 62-67.
- Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / А. А. Уфимцева // Языковая номинация. Общие вопросы / [под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой]. – М. : Наука, 1977. – С. 5-85.
- Ушакова Т. Н. Структуры языка и организация речевого процесса / Т. Н. Ушакова // Язык, сознание, культура : сб. ст. [Электронный ресурс] / под ред. Н. В. Уфимцевой, Т. Н. Ушаковой. – М., 2005. – Режим доступа : www.psychol.ras.ru/boiko-school/texts/2005/ushakova_language_structures.pdf
- Шмелев Д. Н. Введение / Д. Н. Шмелев // Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – С. 3-44.
- Юрженко Л. В. Соціальна структура суспільства : [навч. посібник] / Лілія Вікторівна Юрженко. – К. : АПСВ, 2005. – 295 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І ДОВІДНИКІВ

- ВТС СУМ* – Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн [Електронний ресурс]. Базується на 2-му виданні ВТС СУМ / гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net>
- СУМ* – Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
- СЗС* – Современная западная социология : словарь / [сост. Ю. Н. Давыдов и др.]. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с.
- DUDEN* – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden. – 3., völlig neubearb. u. erw. Aufl. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 1999.
- DDU* – Duden Deutsches Universalwörterbuch. – 6. Aufl. – Mannheim : Duden-Verlag, 2006. – 2016 s.
- SJPD* – Słownik języka polskiego / [pod red. W. Doroszewskiego]. – (pierwodruk 1958-1969). – T.1-11. Przedruk elektroniczny 1997.
- SJP* – Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA. – Режим доступу : <http://sjp.pwn.pl/>

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 1

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN TYPOLOGICAL PERSPECTIVE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 1

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 11,2. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27